

IZHODIŠČA ZA UREDITEV DOSTOPNEGA IN UČINKOVITEGA ŠTUDIJA ŠTUDENTOV S POSEBNIMI POTREBAMI

Mojca Vrhovski Mohorič in Suzana Pulec Lah
Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta

Povzetek

Problematika vključevanja in vključenosti študentov s posebnimi potrebami (PP) v študijsko okolje je z naraščanjem števila vpisanih v visokošolske ustanove postala izziv za visokošolski sistem. V sistemu naj bi hkrati upoštevali enakost med posamezniki (vključenost vseh oseb), posebnosti nekaterih oseb (določenih skupin oseb s posebnim statusom) ter zmanjševali ovire pri študiju in sodelovanju v študijskem procesu. V prispevku bomo predstavili strateške načrte in veljavne deklaracije, konvencije, standardna pravila in usmeritve, ki predvidevajo omogočanje pravičnega dostopa vsem, ki so zmožni študirati in imajo interes za študij. Pogosto pa ni dovolj le spremeniti oz. prilagoditi formalnopravne vidike, temveč je treba uvesti številne ukrepe za ureditev dostopnega študija (splošne prilagoditve – arhitektonsko, komunikacijsko dostopnost, podporno tehnologijo in prilagoditve študijskega procesa, prilagoditve pri študijskih obveznostih in izpitih, ozaveščanje študentov s PP, drugih študentov in pedagoških delavcev, svetovanje in informiranje, karierno svetovanje, tutorstvo, sistem koordiniranja študija v sodelovanju s pedagoškimi in drugimi delavci na visokošolski ustanovi ipd.). Prav tako bomo poudarili, da kompetentnega in uspešnega študenta s PP soustvari sistem s pozitivnimi stališči, z razumevanjem njegovih potreb, omogočanjem t. i. primernih oz. razumnih prilagoditev, s fleksibilnostjo pri poučevanju (npr. univerzalni model učenja), preverjanju in ocenjevanju znanja, z zaupanjem v študenta, ki postane sogovornik oz. samozagovornik, ter z ukrepi, ki povečujejo študentovo aktivno vlogo, odgovornost, avtonomijo, samorealizacijo in samoregulacijo.

Ključne besede: študenti s posebnimi potrebami, ukrepi za ureditev dostopnega študija, vključenost v študijski proces

Uvod

Osnovni pogoji, ki omogočajo uspešno vključenost različnih oseb v ustanovo oz. socialno sredino, so: kultura ustanove/družbe, ki omogoča aktivno soudeležbo in sodelovanje; zmanjševanje izključevanja in kategoriziranja; primerno soočanje različnih mnenj, stališč, vrednot; zagovarjanje in širjenje idej o multi- in interkulturnosti, sožitju, tolerantnosti, sobivanju, strpnosti, enakopravnosti, enakih možnostih oz. enakovrednosti ter emancipaciji; poznavanje in pozitivno vrednotenje zmožnosti vseh oseb, tudi tistih s t. i. posebnimi potrebami; podpora osebam z raznolikimi potrebami in

sprejemanje posebnosti, njihov oblikuje spol, narodnost, jezikovna pripadnost, različni družbeni statusi in tudi posamezne pomanjkljivosti, težave, motnje, bolezni itd. (Vrhovski, 2002). Ker sta spoštovanje in sprejemanje različnosti bistveni komponenti globalnih skupnosti, bi morala inkluzivnost postati standard, za katerega bi se morale zavzemati vse ustanove in deležniki. Razvijanje inkluzivnega/vključujočega izobraževanja tako sodi v globlje razvojne spremembe. Te zahtevajo ne le zakonodajno in finančno, temveč tudi paradigmatško spremembo. Niso samo izziv za obstoječe izobraževalne prakse in politiko, temveč tudi usmerjajo k razvijanju novih kompetenc, predvsem pa k spreminjanju prepričanj in mentalnih modelov.

Pred podobnim izzivom, ki omogoča vključevanje in vključenost študentov s posebnimi potrebami (v nadaljevanju PP) v študij in študijsko okolje, so se znašle tudi visokošolske ustanove. Še posebej ker se, zlasti v razvitejših evropskih državah, opaža večanje števila vpisanih študentov s PP. V ta namen je treba z zakonodajo, s sistemskimi rešitvami, strateškim financiranjem in drugimi primernimi ukrepi (podpiranje inovacij in podpornih strategij, imenovanje svetovalcev, koordinatorjev ipd.) dobro poskrbeti za zagotavljanje potrebnih prilagoditev pri študiju. Nekaj ključnih posledic naraščanja števila študentov s PP v visokošolskih ustanovah se nanaša tudi na administrativne, organizacijske, podporne, didaktične oblike ter prilagajanje študijskega procesa in programov. V prispevku bomo opredelili splošne smernice in pogoje za dostopen študij, prilagoditve pri študiju in v študijskem procesu, perspektive prilagoditev ter omejitve prilagodljivosti študijskih programov. Prav tako bomo poudarili tudi pomen podpore in pomoči, ki temelji na soudeležnosti študentov s PP in njihovi aktivni vlogi, samozagovorništvu in perspektivi kompetentnega študenta.

Splošne smernice in pogoji za dostopen študij za študente s posebnimi potrebami

Visokošolske ustanove imajo na osnovi strateških načrtov in številnih veljavnih deklaracij, konvencij, standardnih pravil in usmeritev pomembno vlogo pri uveljavljanju enakih (izobraževalnih) možnosti. Prezemale naj bi pobudo za nediskriminatorno obravnavanje različnih ljudi, spoudarkom na enakopravnosti, sprejemanju in spoštovanju različnosti ter implementaciji inovativnih in proaktivnih strategij, ki so lahko celo korak naprej od predpisanega. Zaradi svojega poslanstva so visokošolske ustanove »naravni forumi« za promocijo inkluzivnosti; z lastnim zgledom naj bi zagotavljale enake možnosti za študij in ustvarjale vključujoče izobraževalno okolje za vse študente, ne glede na kulturne in socialne razlike ali posebne izobraževalne potrebe. Z izobraževanjem

študentov, ki bodo nosilci pomembnih družbenih vlog, se mora visokošolski prostor zavedati, kako pomemben vpliv ima inkluzivno visokošolsko okolje na globalno skupnost. S premikom paradigme študijskega procesa, ki je osredotočena na študenta in na rezultate študija, izražene s kompetencami oz. izidi, se je implicitno povečala tudi odgovornost visokošolskih ustanov, da omogočijo razvoj kompetenc in s tem zaposljivost vsem študentom, ki so vključeni v študijske programe, ne glede na posebne izobraževalne potrebe. To pa pomeni, da morajo visokošolske ustanove razviti inkluzivno izobraževalno okolje z ustreznimi pogoji in s t. i. razumnimi prilagoditvami ter tako omogočiti uspešnost in razvoj potencialov tudi študentom s PP.

Vključevanje in večjo vključenost različnih študentov (s PP in drugimi posebnimi statusi) v visokošolsko izobraževanje podpira Sporočilo Evropske komisije o uresničitvi evropskega izobraževalnega prostora do leta 2025 (SWD, 2020/212, Evropska komisija, 2020). Kot ključni cilj poudarja, da naj bi bile visokošolske ustanove dostopne in odprte za raznoliko študentsko in raziskovalno populacijo ter da naj bi omogočale več priložnosti za vseživljenjsko učenje. Med drugim poudarja tudi, da bi morali izobraževalni sistemi na vseh ravneh upoštevati Konvencijo o pravicah invalidov (Združeni narodi, 2006, 2008). Ta zavezuje države pogodbenice (Slovenija je dokument ratificirala in podpisala leta 2008), da zagotovijo izobraževalni sistem, ki je usmerjen v optimalni razvoj posameznikovih zmožnosti in uspešno vključevanje v družbeno okolje. Države so se zavezale, da bodo sprejele pravne podlage, ustrezne prilagoditve in pomoč osebam s PP ter prilagojeno in učinkovito učno okolje.

Evropska iniciativa oz. mreža 42 univerz glavnih mest Evrope (UNICA – Institutional network of the universities from capitals of Europe) je leta 2007 sprejela Priporočila o minimalnih standardih za osebe s PP za vse univerze UNICA. V krajšem dokumentu je poudarjeno, da naj bi univerze upoštevale enake pravice do visokošolskega izobraževanja za osebe s PP, da naj bi s prilagoditvami in storitvami za osebe s PP izenačevale njihove možnosti, ki naj ne bi vplivale na zniževanje akademskih standardov. Minimalni standardi, ki jih navajajo za univerze, pa so naslednji:

- univerza upošteva potrebe oseb s PP (študentov in zaposlenih) v vseh svojih strateških načrtih,
- univerza ima dokument o enakih možnostih, v katerem so posebej opredeljeni politika in postopki glede oseb s PP,
- univerza ima posebno službo za študente s PP ali zaposleno osebo, ki je pristojna za koordinacijo služb,
- univerza razvija jasna merila o primernosti služb za študente s PP oz. posebnimi statusi,

- univerza ima enake ocenjevalne standarde za vse študente (s PP ali brez),
- študenti s PP imajo enako izbiro študijskih programov kot drugi študenti,
- univerza poskrbi za zaščito podatkov o PP in zdravju posameznikov in jih varuje kot zaupne,
- univerza promovira PP ter o njih ozavešča študente in osebje,
- univerza zagotavlja osebju (pedagoškemu in nepedagoškemu/administrativnemu) izobraževanje o PP (UNICA, 2007).

Resolucija o nacionalnem programu visokega šolstva Republike Slovenije 2011–2020 (ReNPVŠ11–20, Uradni list RS, št. 92/07), ki temelji na dokumentih in strategijah Evropske unije, poudarja socialno razsežnost visokega šolstva. Ta predvideva omogočanje pravičnega dostopa vsem, ki so zmožni študirati in imajo interes za študij, zagotavljanje pogojev za uspešno dokončanje študija, vključevanje manj zastopanih skupin prebivalstva v visoko šolstvo, razvoj podpornih servisov študentom in osebju ter razvijanje mehanizmov za prepoznavanje skupin, ki so podpovprečno zastopane v visokem šolstvu. Z Zakonom za urejanje položaja študentov (ZUPŠ, Uradni list RS, št. 61/17) se dopolnjujejo in spreminjajo posamezni zakoni, med njimi tudi Zakon o visokem šolstvu (ZViS, Uradni list RS, št. 32/12), ki v 69. a členu opredeljuje študente s PP in s posebnim statusom ter določa, do česa so upravičeni (posebne obravnave v izbirnih postopkih v primeru omejitve vpisa, prilagoditve v izvajanju študijskih programov, daljšega časa študija). Možnost pridobitve statusa študenta s PP in posebnega statusa, načine in pogoje pridobitve statusa ter pravice, ki iz tega izhajajo, urejajo tudi pravni akti na visokošolskih ustanovah.

Strateški načrti, ki jih imajo tudi visokošolske ustanove, običajno predstavljajo širino in globino notranje problematike in strukture ter vizijo o razvoju. Celovit sistem načrtovanja strategije – zlasti te, ki bi zajela upoštevanje PP na področju študija – običajno vključuje strateške cilje na področju politike (organizacijsko podporo), kulture (sistem vrednot) in prakse (mobilizacijo materialnih in človeških virov) posamezne ustanove. Celovito načrtovanje vključuje vse od identificiranja ovir (vrednotnih, komunikacijskih, arhitektonskih, organizacijskih ipd.) do organizacije delovnega oz. študijskega okolja in načrtovanja, izpopolnjevanja pogojev in identifikacije virov za doseganje določenih rezultatov dela oz. študija (kar vključuje tudi kadrovanje, habilitacijske postopke visokošolskih učiteljev in sodelavcev s PP), usposabljanje zaposlenih idr. Avtorji v nacionalni Študiji o stanju ureditve posebnih skupin študentov v visokem šolstvu (Košak Babuder idr., 2018) poudarjajo potrebo po sistemski strategiji za zagotavljanje enakih možnosti študentom s PP in študentom s posebnim statusom v visokošolskem prostoru. Na pravno-zakonodajnem področju poudarjajo posamezne težave,

kot so: izvzetost skupine študentov s primanjkljaji na posameznih področjih učenja iz Zakona za urejanje položaja študentov; izvzetost študentov, ki živijo v izrednih socialnih razmerah, in študentov, ki imajo težave v duševnem zdravju, iz Zakona o visokem šolstvu. Naštete skupine študentov s PP je namreč treba zakonodajno zaščititi na enakopraven način, enako kot druge. Na tem področju izpostavljajo tudi neenotno terminologijo, neustrezno interpretacijo 70. člena Zakona o visokem šolstvu o podaljšanju statusa študenta za največ eno leto ter pomanjkanje oz. odsotnost možnosti študentov s PP pri soustvarjanju inkluzivne politike na ravni univerze in njenih članic. V študiji omenjajo problem pretoka informacij pred vpisom na visokošolsko ustanovo in pomanjkanje sistemske ureditve za svetovanje študentom glede karijerne poti ter informacij o prilagoditvah za študente s PP. Prilagoditve pri študiju in v študijskem procesu za študente s PP bomo podrobneje predstavili v naslednjem podpoglavju.

Prilagoditve pri študiju in v študijskem procesu

Med prilagoditve štejemo vse postopke, s katerimi lahko študentje s PP kompenzirajo omejitve in primanjkljaje, s tem pa enakovredno sodelujejo v študijskem procesu in dosegajo enakovredne cilje oz. rezultate. Prilagoditve vsekakor niso »privilegij«, »ugodnost« ali morda celo »posebna potreba«, kar pogosto slišimo v vsakodnevnem besednjaku. So pravica skupine oseb, ki imajo določen status. Torej gre za udejanjanje pravic, za katere so odgovorne visokošolske ustanove, visokošolski učitelji in sodelavci ter študenti (s PP) sami.

V tem podpoglavju bomo predstavili splošne prilagoditve in prilagoditve študijskega procesa, dve perspektivi prilagoditev ter omejitve pri prilagodljivosti študijskih programov. Pomembno je, da prilagoditve formalno poznamo, vendar se moramo zavedati, da se je treba v konkretnem primeru vedno znova odločati in obvezno skupaj s študentom dogovarjati, katere uporabiti, da bi bile smiselne in učinkovite.

Vrste in načini prilagoditev

Prilagoditve, ki se študentu s PP običajno zagotovijo na osnovi pravilnikov in s pridobitvijo posebnega statusa, lahko delimo na splošne in prilagoditve študijskega procesa. Med splošne prilagoditve štejemo ustrezne predpise, pravilnike in administrativne postopke (npr. pridobitev in uveljavljanje statusa študenta s PP, vpis na visokošolsko ustanovo oz. v višji letnik), arhitektonsko prilagojenost stavbe in informacijsko, komunikacijsko dostopnost, dostopnost gradiv oz. študijske literature ter uporabo opreme

in pripomočkov, npr.:

- urejen dostop do prostorov in primerni prostori (npr. klančine, dvigala, vrata na senzor, prostori brez ovir, dostopnost električnega napajanja v predavalnicah, primerna osvetlitev, ki ne povzroča bleščanja),
- urejene sanitarije in posebni prostori (npr. prostori za počitek),
- talne oz. stenske oznake (npr. opozorilne nalepke, označeni vhodi v prostore, primerno veliki, kontrastni oz. napisi v brajevi pisavi),
- podporna tehnologija, zvočne in tipne informacije, prilagojene spletne strani visokošolske ustanove,
- dostopnost gradiv in prilagoditve pri uporabi knjižnic (natisnjeno ali elektronsko gradivo projekcijskih predstavitev, prejemanje študijskega gradiva v elektronski obliki pred izvedbo študijskega procesa, zagotovitev pomoči pri iskanju gradiva, možnost daljšega roka izposoje gradiva, možnost izposoje gradiva v elektronski obliki ali oddaljen dostop do elektronskega gradiva, možnost pretvorbe čitalniškega gradiva v dostopne oblike, možnost izposoje gradiva študentovega pomočnika – tutorja) ipd.

Med prilagoditve študijskega procesa pa štejemo prilagoditve učenja in poučevanja ter prilagoditve pri preverjanju in ocenjevanju znanja. Prilagoditve učenja in poučevanja so:

- vnaprejšnja objava študijskih gradiv, ki jih študenti prejmejo in jih lahko prilagodijo,
- snemanje študijskega procesa,
- uporaba posebnih pripomočkov, kot so prenosni računalnik, računalnik z brajevo vrstico ali programsko povečavo, zvočno podporo, program za prepoznavanje govora in zapisovanje, prilagojene tipkovnice, elektronsko povečevalo, lupe, ustrezna pisala, žepni računalnik, prilagojen pribor za geometrijo, specifična programska oprema ipd.,
- prisotnost pomočnika, in sicer bralca oziroma zapisovalca ter tolmača – prevajalca v znakovni jezik, psa vodnika,
- možnost posredovanja pisnih izdelkov v elektronski obliki (brez ustreznih zahtev po oblikovanju: npr. velikosti pisave),
- opravljanje nekaterih študijskih obveznosti v paru s študentom (tutorjem), ki nima statusa študenta s PP,
- možnost opravljanja določenih nalog in vaj doma (delna oblika e-učenja) oz. opravičena odsotnost ali zmanjšanje obvezne prisotnosti pri študijskih obveznostih iz opravičenih razlogov,
- prilagoditev načina opravljanja praktičnega pedagoškega usposabljanja (hospitacij, nastopov, terenskega in laboratorijskega dela, prakse) zmožnostim študenta,

- prilagoditve časovnih rokov za opravljanje obveznih vaj, seminarskih in domačih nalog.

Prilagoditve pri preverjanju in ocenjevanju znanja so:

- izredni izpitni roki,
- sprememba oblike preverjanja in ocenjevanja znanja,
- podaljšanje časa za opravljanje ustnega oziroma pisnega izpita,
- zagotovitev posebnega prostora za opravljanje izpita ter prilagoditev prostora in opreme,
- opravljanje izpita s pomočjo (prenosnega) računalnika, prilagojene strojne in programske opreme ter z uporabo posebnih pripomočkov,
- opravljanje izpita s pomočjo pomočnika,
- prilagoditev oblike izpitnega gradiva ipd.

Preverjanje in ocenjevanje znanja za študente s PP naj bi bilo prilagojeno na tak način, da lahko izkažejo raven svojega znanja, vendar se s tem ne znižujejo zahtevani standardi doseganja znanj. Prilagoditve, ki so določene s statutom univerze in z Zakonom o visokem šolstvu, pa lahko določajo tudi posebne prehode v višji letnik brez vseh opravljenih obveznosti in izjemno podaljšanje študentskega statusa.

Postopek pridobivanja in uveljavljanja prilagoditev je v visokošolskih ustanovah določen s pravilniki. Praviloma se študent sam opredeli, da je študent s PP, ko zaprosi za poseben status. V prošnji navede svoje PP, kar je pogoj za uveljavljanje vseh pravic in prilagoditev, ki izhajajo iz statusa študenta s PP. Iz nacionalne Študije o stanju ureditve posebnih skupin študentov v visokem šolstvu (Košak Babuder idr., 2018, str. 151) je razbrati, da so študenti s posebnim statusom (med katere štejemo tudi študente s PP) navajali, da so bile prilagoditve določene s pomočjo predloga Komisije za študentske zadeve (42 %), zunanjih strokovnjakov (37 %), samih študentov v sodelovanju s posameznimi visokošolskimi učitelji (23 %), samih študentov v sodelovanju s Komisijo za študentske zadeve (18 %), Komisije in učitelja tutorja (5 %), samo učitelja tutorja (3 %), 10 % študentov pa je navedlo, da je prilagoditve določil nekdo drug (npr. prilagoditve so bile že zapisane v strokovnem mnenju). Med študenti jih je 53 % navedlo, da prilagoditve visokošolskim učiteljem sporočajo sami; 35 %, da so prilagoditve zapisane v informacijskem sistemu; 10 %, da so visokošolski učitelji z njimi seznanjeni na drugačen način, in 3 %, da prilagoditve sporoči učitelj tutor. Največ študentov si je želelo, da je seznanjanje o prilagoditvah urejeno preko informacijskega sistema (74 %). Glede načina seznanjanja pa jih je 49 % navedlo, da želijo sami

seznaniti pedagoške delavce z informacijo o statusu in posebnih potrebah. Posebej pozorni bi morali biti na to, če študent iz različnih razlogov ne izrazi potreb po prilagoditvah ali jih ni zmožen objektivno oceniti, ker ima premalo informacij o študijskem programu in procesu. Poleg tega se lahko zgodi tudi, da ne moremo vnaprej oceniti, koliko bo posamezna prilagoditev učinkovita. V omenjeni študiji ugotavljajo, da študenti potrebujejo »predvsem časovne in organizacijske prilagoditve ter fleksibilne pristope, metode poučevanja, dostop do gradiv, različne priložnosti za študijski proces, ki se sicer dogaja v obliki kontaktnih ur (posnetki, gradiva), ter prilagajanje oblik preverjanja in ocenjevanja znanja.« (Košak Babuder idr., 2018, str. 196)

Izzivi glede prilagoditev

Običajno se prilagoditve, ki so formalno določene, uresničujejo z dogovorom med študentom in pedagoškimi oz. drugimi delavci. Rebolj (2014) poudarja, da so interakcije med osebami, ki se dogovarjajo, zaznamovane s številnimi dejavniki (npr. pričakovanji o študentovih zmožnostih, predvidevanji o njegovem (ne)uspehu ter s stališči do študentov in prilagoditev). V prispevku predstavlja dva pogleda na prilagoditve, in sicer perspektivo visokošolskih standardov in perspektivo kompetentnega študenta. Perspektiva visokošolskih standardov je osredotočena na zahteve visokošolskega izobraževanja in standardov, ki naj jih ne bi zniževali in so torej s prilagoditvami ogroženi. V okviru te perspektive so prilagoditve pogajanje s študentom in nepoštena prednost pred drugimi študenti. Kdor zavzame ta vidik, pogosto izkazuje neznanje in nerazumevanje študentovih potreb, nefleksibilnost pri poučevanju in preverjanju znanja ter nezaupanje v študenta. Perspektiva kompetentnega študenta pa se usmerja v študenta, v iskanje možnih načinov za doseg ciljev in gleda na prilagoditve in študenta s PP s pozitivnega stališča. Prilagoditve ter fleksibilnost pri preverjanju in ocenjevanju znanja so v okviru te perspektive pot k doseganju visokošolskih standardov. Študent je enakovreden sogovornik, ki se mu zaupa, in so njegove potrebe razumljene (Rebolj, 2014).

Raziskava Lehman idr. (2000, v Lock in Layton, 2001) je pokazala, da so nekateri visokošolski učitelji, osebje in študenti v visokošolski ustanovi pokazali nerazumevanje in nesprejemanje študentov s PP. Navajajo naslednje vzroke:

- prilagoditve obravnavajo kot neenakovredne priložnosti ali celo prednosti,
- posamezniki ne razumejo nujnosti prilagoditev,
- študentje s PP ne znajo jasno izraziti svojih potreb in zahtev,
- če visokošolski učitelj noče ali ne zna izvesti učinkovitih prilagoditev, jih ni treba izvajati,

- nekateri mislijo, da so študenti s PP vedenjsko problematični, da ne znajo odgovorno uporabiti prilagoditev in da imajo nižje intelektualne sposobnosti.

V nacionalni Študiji o stanju ureditve posebnih skupin študentov v visokem šolstvu (Košak Babuder idr., 2018) ugotavljajo, da visokošolski učitelji pogosto niso seznanjeni s prilagoditvami oz. se z dodeljenimi ne strinjajo in jih ne upoštevajo, kar pomeni, da nanje gledajo bolj s perspektive visokošolskih standardov. Visokošolski učitelji, ki želijo upoštevati prilagoditve, pa pogosto ne vejo, kako bi to naredili. Prav tako praksa kaže, da so oblike poučevanja premalo prožne in ne vsebujejo različnih oblik za pridobivanje, preverjanje in ocenjevanje znanja (Košak Babuder idr., 2018).

V zvezi s prilagoditvami je treba omeniti tudi koncept *razumnih prilagoditev* (angl. *reasonable accommodation*) in *univerzalni model učenja* (angl. *universal design for learning*). Koncept *primerne oz. razumne prilagoditve* izvira iz zakonodaje Združenih držav Amerike, uporabljamo pa ga tudi v Evropski uniji, in sicer v Direktivi Sveta 2000/78/ES na področju zaposlovanja in dela (Evropska komisija, 2000). Konvencija definira primerno prilagoditev kot potrebno in primerno spremembo oziroma kot tako prilagoditev, ki ne nalaga nerazumnega ali nepotrebne bremena ne izvajalcu (ustanovi, učitelju) in ne uporabniku (študentu). Kadar je to v posameznem primeru potrebno, se osebam s PP, tako kot drugim, zagotovi primerno uveljavljanje. Treba je poudariti, da razumne prilagoditve v študijskem procesu ne pomenijo zniževanja visokošolskih standardov in kakovosti učnega procesa. Visokošolski učitelji in sodelavci v tem primeru omogočajo študentom s PP doseganje enakih rezultatov kot drugim študentom, ne opravičujejo ali ne spregledajo opravljanja obveznosti; iščejo pa ustrezne načine, ki omogočajo študentom s PP, da kljub svojim težavam in oviram izpolnijo zahteve visokošolskih standardov. Z razumnimi prilagoditvami lahko namreč popolnoma ustrezno preverjamo študentovo znanje. Pozorni bi morali biti tudi, da ne uporabljamo koncepta razumnih prilagoditev, da bi zaščitili ustanovo, ki zavestno ali nezavedno diskriminira ali gleda na prilagoditve z vidika finančnih sredstev, ki bi jih morala temu nameniti.

Celoten vzgojno-izobraževalni sistem, tudi visokošolski, je pred izzivom prilagodljivega in hkrati raznolikega, prilagojenega načina poučevanja ter raznolikosti v zmožnostih in načinih učenja. Zato se *univerzalni model učenja* namesto k prilagoditvam usmerja k splošnim vključujočim strategijam, kot so: pravična in enakovredna dostopnost, prilagodljivost pri uporabi metod poučevanja, enostavno in razumljivo poučevanje, dostopne informacije v primerni zaznavni obliki, sprejemanje različnosti v učnem tempu in spretnostih, načrtovanje procesa s čim manj nepotrebne fizične dejavnosti,

primerni prostori za dostop in uporabo, spodbudna učna skupnost in spodbujanje k strpnosti (Mace, 1997). Pomen *univerzalnega modela učenja* je v prilagodljivosti pristopov k učenju in poučevanju, v optimiziranju individualne izbire in avtonomije, ustreznosti, vrednosti in verodostojnosti, v minimaliziranju motečih dejavnikov in hkrati v ohranjanju izzivov, interesov, motivacije, samostojnosti, samoregulacije za študente.

Omejitve prilagodljivosti študijskih programov

V prilagodljivosti študijskih programov obstajajo tudi omejitve. Zato naj bi visokošolske ustanove opredelile, katere zahteve predmeta oz. programa ter katere psihofizične zmožnosti so nujno potrebne, da študent uspešno zaključi predmet oz. program, npr.:

- Kaj je cilj določenega predmeta/študija?
- Katere metode poučevanja so nujno potrebne?
- Kateri učni rezultati se od študentov pričakujejo in zakaj?
- Katere metode preverjanja učnih rezultatov so nujno potrebne in zakaj?
- Kakšno raven uspešnosti mora študent doseči, da osvoji predvidene učne cilje? (Scott, 1990, v Rebolj, 2014, str. 49)

Informacije o možnih prilagoditvah študijskih programov in predmetov naj bi upoštevali že pri pripravi programov oz. učnih načrtov. Praviloma se ne bi smeli zatekati k splošnim ocenam neprimernosti študentov za določen študijski program, ker bi bilo to diskriminatorno. Lahko pa bi natančno opredelili:

- vsebino in obseg programa,
- splošne in specifične kompetence oz. učne izide,
- potrebna predhodna znanja, spretnosti, izkušnje, kvalifikacije,
- vpisni in izbirni postopek (za kandidate s PP),
- študijske oblike (npr. študij na daljavo),
- kako poteka študijski proces (predavanja, seminarji, vaje, praktično usposabljanje, terenske vaje),
- pričakovan obseg samostojnega dela in kako poteka,
- obvezno prisotnost oz. alternativne načine izpolnjevanja študijskih obveznosti,
- postopek preverjanja in ocenjevanja znanja in zahtevnost,
- skrajne meje sprejemljivosti posameznih prilagoditev,
- zdravstvene in varnostne zahteve.

Posebno pozornost je treba nameniti tudi praktičnemu usposabljanju, terenskemu delu in mobilnosti. Pri tem je treba preveriti fizični dostop,

zahteve glede dela in obremenitev (hitrost in načine dela, fizične obremenitve, količino branja, pisanja); predvideti alternativne oblike opravljanja obveznosti (če so sploh mogoče); potrebne in mogoče prilagoditve (asistent, podporne tehnologije – kaj mora izvajalec zagotoviti); oceniti tveganje za zdravje in varnost pri opravljanju praktičnega usposabljanja ter vedeti, kako ukrepati pri težavah (pritožbe, zdravstvene razmere). Pri podpisu dogovora oz. sporazuma o praktičnem usposabljanju študentov s PP in oceni tveganja je dobro, da sodelujejo mentorji na ustanovah, kjer se bo praktično usposabljanje izvajalo, koordinatorji praktičnega usposabljanja v visokošolski ustanovi in študent s PP.

Že vnaprej bi morali identificirati tiste predmete in oblike študijskega programa oz. obveznosti, ki bi bili lahko za študente s PP ovira, oz. opredeliti, kaj je ključno in nujno potrebno, da lahko študent uspešno zaključi posamezen predmet in študijski program. Natančne informacije namreč omogočajo študentom s PP odgovorno izbiro študijskega programa, ki ga je moč prilagoditi njihovim specifičnim potrebam. Dostopnost informacij za vse zmanjšuje stisko ob vpisu v visokošolsko ustanovo, omogoča zgodnjo pridobitev pomoči in podpore ter s tem izhodiščno enakost študentov (Košak Babuder idr., 2018). Hkrati je treba poudariti tudi pomen predhodnega kariernega svetovanja in ozaveščenosti v sklopu svetovalnih služb sekundarnega izobraževanja. Rebolj (2014) navaja, da so primeri trenj med prilagoditvami in visokošolskimi standardi posledica perspektive prilagoditve (torej usmerjenost zgolj k visokošolskim standardom ali k perspektivi kompetentnega študenta), paradigme, iz katere izhajamo, ter nerazjasnenih izobraževalnih zahtev. Pomen podpore in pomoči s soudeleženo študentov s PP bomo poudarili v naslednjem podpoglavju.

Podpora in svetovanje študentom s PP

V tem podpoglavju bomo izpostavili nekaj smernic za podporo študentom s PP, s katerimi bi jim omogočili čim bolj odgovorno, kompetentno in avtonomno sodelovanje v študijskem procesu; učinkovito vključevanje/vključenost v (ob)študijske dejavnosti ter uspešen prehod iz sekundarnega v terciarno izobraževanje in pozneje tudi na trg dela. Podpora študentom s PP je namreč učinkovita, če je celovita in vključuje delovanje v smeri razvoja prilagoditev za pridobivanje profesionalnih kompetenc in tudi njihovega socialnega vključevanja. V ta namen se v visokošolskih ustanovah razvijajo in ustanovljajo raznolike oblike svetovanja in podpore, kot npr.:

- učiteljsko in študentsko tutorstvo za študente s PP (v okviru katerega so na voljo podpora in informacije o pridobitvi statusa študenta s PP, o pravicah in odgovornostih, možnih prilagoditvah pri študiju, pripravi na izpite,

- načrtovanju študijskih obveznosti, načinih ozaveščanja in seznanjanja visokošolskega kadra o posebnih potrebah, obštudijskih dejavnostih ipd.),
- karierno svetovanje (informiranje o pogojih in možnostih študija ter ustrezni izbiri študija, podpora pri prehodu v študijski proces, izvajanje delavnic za pridobivanje dodatnih znanj, veščin in spretnosti, pomoč pri pripravi kariernega načrta in prehodu v zaposlitev, predstavitev delodajalcev in delovnih mest ipd.),
 - svetovanje in podpora svetovalca na univerzi in pooblaščenih oseb za študente s PP na visokošolskih ustanovah ter komisije za študente s posebnim statusom (s pomočjo katerih se uresničujejo pravice študentov s PP),
 - izobraževanje in usposabljanje koordinatorjev, tutorjev, strokovnih delavcev in visokošolskih učiteljev za delo s študenti s PP,
 - svetovalne službe in programi za psihosocialno pomoč,
 - vrstniške podporne skupine, skupine za samopomoč (tudi društva, ki sodelujejo z univerzo oz. visokošolskimi ustanovami).

Avtorji v nacionalni Študiji o stanju ureditve posebnih skupin študentov v visokem šolstvu (Košak Babuder idr., 2018) navajajo, da v visokošolskih ustanovah primanjkuje sistematičnih oblik podpore, da strokovni delavci niso dovolj usposobljeni za ustrezen odnos in komunikacijo s študenti s PP, da je medinstitucionalna podpora študentom s PP nezadostna oz. pomanjkljiva ter da je področje dela koordinatorjev, tutorjev in svetovalcev neurejeno. Predlagajo sistemske ureditve na omenjenih področjih ter usposabljanje vseh deležnikov za učinkovito pomoč in podporo študentom s PP. Prav tako predlagajo sodelovanje z Društvom študentov invalidov Slovenije, z drugimi zunanjimi ustanovami, sodelovanje s študentskim svetom, s predstavniki letnikov ter s študenti in z učitelji tutorji.

Poleg podpore strokovnih delavcev in drugih deležnikov je treba študente s PP usmerjati in ozaveščati, kako naj bodo odgovorni in aktivni soudeleženci v študijskem procesu, ter sprejemati ukrepe, ki so v korist študentovi odgovornosti, avtonomiji, samorealizaciji in samoregulaciji. V naslednjem podpoglavju navajamo nekaj usmeritev za študente (s PP), ki jih lahko vodijo v tej smeri.

Samoodločanje in usmeritve za študente s PP

Wehmeyer (2004) v funkcionalnem modelu predstavi štiri področja samoodločanja za osebe s PP, in sicer:

- avtonomija vedenja (posameznik izraža lastne izbire, v katerih deluje neodvisno od zunanjih vplivov ali vmešavanj),
- opolnomočenje (posameznik se uči spoprijemati s svojimi težavami ne

glede na zunanje ovire; bolje vidi dane možnosti in nove rešitve, spoznava, kaj resnično želi),

- samoregulacija (pomeni usmerjanje samega sebe, samoučenje, samoevalvacija, spodbujanje samega sebe, postavljanje ciljev, reševanje težav),
- samorealizacija (pomeni oblikovanje posameznikovega življenja v smiselno celoto; temelji na osebnem zavedanju lastnih močnih področij).

Elemente navedenega funkcionalnega modela lahko priredimo v usmeritve za študente s PP:

1. Poznati se in se znati predstaviti:

- poznati svoje osebne lastnosti, zmožnosti (npr. kaj lahko naredim, dosežem, se naučim), prednosti (v čem sem dober), znanja (splošne in specifične kompetence), interese (kaj me zanima, v kaj sem pripravljen vlagati energijo in čas), cilje, vrednote, motive, posebne potrebe, ovire in težave,
- prepoznati svoja šibka in močna področja pri učenju (učne preference, strategije, ki olajšajo učenje, (ne)uspešne pristope, načine pomoči),
- sprejeti svoje težave in znati razložiti drugim vpliv težav na posamezna področja funkcioniranja ter sporočiti, katere prilagoditve so se izkazale za učinkovite,
- znati se predstaviti in posredovati (zagovarjati) svoje potrebe na ustrezen način.

2. Poznati študijske programe in kompetence oz. učne izide, ki jih morajo osvojiti vsi študenti študijskega programa (vsi študenti lahko presodijo, ali je študij zanje primeren; študenti s PP pa lahko izberejo študijski program odgovorno, če so seznanjeni s tem, koliko se je mogoče prilagoditi njihovim specifičnim potrebam).

3. Poiskati ustrezne informacije o:

- študiju (vsebinah, zahtevah, značilnostih, posebnostih ter omejitvah glede prilagodljivosti študijskih programov, ki so zapisane v predstavitvenih zbornikih, na spletnih straneh visokošolskih ustanov),
- pravicah (zakonodaja, pravilniki),
- odgovornostih in dolžnostih (študijskih obveznostih),
- podpornih sistemih – kdo lahko pomaga in kako.

4. Znati izbrati splošne in individualne prilagoditve študijskega okolja in pedagoškega dela ter odgovorno sprejemati lastne odločitve.

5. Postaviti si realne cilje in vedeti, kako jih v določenem času razviti,

spremeniti, nadgraditi.

6. Uriti se v samozagovorništvu in razvijati komunikacijske veščine (o specifičnih težavah se je z visokošolskim učiteljem treba pogovoriti osebno, poznati je treba pravice in dolžnosti, navesti potrebne prilagoditve in vzroke, zakaj jih potrebuje ipd.).
7. Znati poiskati pomoč in podporo, ko je potrebna, in prositi zanjo.
8. Znati ustrezno reševati težave, kadar se pojavijo (prepoznati težavo, jo analizirati, poiskati ustrezne rešitve, primerno se odzvati na težavo, na neprimerno stališče ali celo diskriminacijo, o kateri bomo nekaj besed napisali v naslednjem razdelku).

Stališča do študentov s PP

V visokošolskih ustanovah se lahko srečujemo z neposredno diskriminacijo (posploševanje, predsodki, nezavedno izključevanje) in s posredno diskriminacijo (npr. uveljavljanjem določila ali kriterija, ki posebej škodi). Vzroki za diskriminacijo so lahko: nepoznavanje zakonskih določil in odgovornosti zaposlenih, značilnosti in narave posameznih PP, možnih prilagoditev, procesa določanja ustreznih prilagoditev, odgovornosti študentov ipd. Predsodki o osebah s PP lahko temeljijo na splošnih mnenjih. Naša kultura jih je podedovala tudi iz preteklega vedenja in predvidevanja; vztrajajo pa deloma zato, ker se neprestano obnavljajo skozi (medijsko idr.) komunikacijo. Tako kot se npr. naučimo oz. si pridobimo odnos do rasizma ali seksizma, se naučimo tudi negativnih mnenj o osebah s PP (Barnes, 1991). »Ljudi in stvari doživljamo prežete z vrednostjo ali nevrednostjo in niti najmanj se ne zavedamo, da ta vrednost ali nevrednost izvira iz nas, opazujočih, in ne iz stvari in ljudi samih.« (Flander, 2004, str. 27, po Radbruch, 2001, str. 33) V splošnem se je treba izogibati enostranskim karakterizacijam oseb, vrednotenju oseb s PP kot nenavadnih oz. izjemnih (z izjemnimi sposobnostmi; s tem namreč namigujemo, da oseba sama po sebi ni dovolj dobra in se mora šele izkazati, da bo sprejeta v družbi); prepričanju, da oseba potrebuje »samo voljo in primeren odnos«, da uspe; fizične in psihične lastnosti posameznika ne smemo prikazovati kot nekaj, kar določa osebnost (Barnes, 1991). Ko govorimo s študentom s PP, govorimo z osebo in ne s stanjem, ki ga ta oseba ima (npr. z osebo, ki ima avtizem, osebo, ki je slepa, gluha, gibalno ovirana, in ne z »avtistom«, »slepim«, »gluhim«, »invalidom«); govorimo z osebo (s študentom) in ne s posrednikom in nikoli ne domnevajmo, kaj oseba (študent) zmore, zato ga raje vprašajmo.

Rebolj (2018) v doktorski disertaciji navaja, da intervjuvanci ocenjujejo, da se splošna stališča do študentov s PP izboljšujejo, ker jih je vse več, ki se vpisujejo v visokošolske ustanove. Študenti s PP zaznavajo tudi negativna stališča, da so manj zmožni za študij, da so prilagoditve »privilegij«;

posamezni pa doživljajo tudi stigmo in nerazumevanje pedagoških delavcev. Prav tako Rebolj navaja, da pedagoški delavci omenjajo občutek nemoči in premajhne usposobljenosti za učinkovito pomoč študentom s PP. Negativna stališča in izkušnje, po njenem mnenju, vplivajo na potek, spremljanje učnega procesa in na opravljanje zahtev. Študenti, ki se počutijo nesprejete, se velikokrat umaknejo; tisti, ki imajo »nevidne« PP, so pogosto spregledani ali nerazumljeni; nekaterim študentom s PP se tudi popušča v zahtevah. Skinner (2004, str. 92, v Rebolj, 2018) poudarja, da uspešni študenti s PP prevzemajo nadzor nad svojim življenjem, so ciljno usmerjeni, poznajo svoja šibka in močna področja in so zmožni preoblikovati svoje primanjkljaje pri učenju v nekaj funkcionalnega in pozitivnega. Prav zato bi veljalo v smernicah za ureditev učinkovitega študija poudariti predvsem aktivno vlogo, samozagovornišvo in perspektivo kompetentnega študenta s PP.

Zaključek

Šele v zadnjih letih, ko se je število vpisanih študentov s PP v visokošolske ustanove povečalo, se širi tudi zavedanje o raznolikosti študentske populacije in potrebi po prilagojenosti in dostopnosti študija raznolikim izhodiščem in potrebam posameznikov. Prilagodljivost študija, ki upošteva individualne potrebe posameznika s posebnim statusom, je ključen element kakovosti študija in izenačevanja možnosti za različne študente. Podpora študentom, ki so zmožni in imajo interes študirati, povečuje možnosti za dokončanje študija, zmanjšuje osip in izboljšuje zaposlitvene možnosti diplomantov s PP. Prav tako podpora in ustrezne prilagoditve skrajšujejo čas študija in spodbujajo k aktivni udeležbi študenta med študijem (z namenom razvoja večstranskih interesov, udeleževanja v različnih dejavnostih, spodbujanja razvoja lastne socialne mreže ipd.). Kot smo navedli v prispevku, naj bi bila skrb za enake možnosti študentov s PP celostna, kar pomeni, da ni odvisna le od splošnih (zakonodajnih in finančnih) smernic in prilagoditev, temveč zajema tudi druge prilagoditve celotnega študijskega procesa ter podporo tako pri razvoju prilagoditev za pridobivanje profesionalnih kompetenc kot tudi pri njihovem socialnem vključevanju. Poudarili smo tudi, da je treba dati poudarek ustreznemu kariernemu svetovanju, informiranju o študiju in prilagoditvah, podpori in svetovanju ter aktivni soudeleženi in perspektivi kompetentnega študenta s PP. Prav tako je treba ozaveščati, izobraževati in usposablјati koordinatorje, tutorje, strokovne delavce in visokošolske učitelje za delo s študenti s PP. Vsekakor pa bi bilo dobro načelo enakih priložnosti v visokoškolskem prostoru in celostni – prilagojeni pristop razširiti na vse ranljive skupine študentov, ki so izključene iz visokošolskega prostora ali pa nezadostno zastopane glede na njihovo število v populaciji.

Literatura

Barnes, C. (1991). *Disabled People in Britain and Discrimination*. Hurst and Co.

Evropska komisija. (27. 11. 2000). *Direktiva Sveta 2000/78/ES o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu*. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1521410626773&uri=CELEX:52014DC0002>

Evropska komisija. (30. 9. 2020). *Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij o uresničitvi evropskega izobraževalnega prostora do leta 2025*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0625&from=EN>

Flander, B. (2004). *Pozitivna diskriminacija*. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.

Košak Babuder, M., Pulec Lah, S., Štemberger, V., Javornik, K., Tivadar, H., Podlesek, A., Alič, L., Vršnik Perše, T., Schmidt, M., Licardo, M., Rutar, S., Kiswarday, V. R., Drljič, K. in Leban, U. (2018). *Študija o stanju ureditve posebnih skupin študentov v visokem šolstvu: nacionalna študija – poročilo*. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/Visoko_solstvo/Statistika_in_analize/StudijaPosebneSkupineVStudentov.pdf

Lock, R. H. in Layton, C. A. (2001). *Succeeding in Postsecondary Ed Through Self-Advocacy*. *Teaching Exceptional Children*, 34(2), 66–71. Council for Exceptional Children.

Mace, R. (1997). *Center for Universal Design*. North Carolina State University. School of Design. <http://www.design.ncsu.edu/cud>

UNICA. (10.–12. 9. 2007). *Minimal standards for disabled persons for UNICA universities*. <https://www.unica-network.eu/wp-content/uploads/2020/12/Minimum-standards-on-access-for-persons.pdf>

Rebolj, A. B. (2014). *Razmislek o razumnih prilagoditvah za študente s posebnimi potrebami z vidika različnih perspektiv*. *Sodobna pedagogika*, 1, 38–55.

Rebolj, A. B. (2018). *Prilagoditve za študente s posebnimi potrebami pri doseganju zahtevanih akademskih standardov* [Doktorska disertacija]. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Resolucija o nacionalnem programu visokega šolstva Republike Slovenije 2011–2020 – ReNPVŠ11–20 (2007). *Uradni list RS*, št. 92/07 – uradno prečiščeno besedilo in 105/10. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RES071>

Vrhovski, M. M. (2002). *Development of concepts in special needs education*. V F. Buchberger in S. Berghammer (ur.), *Education policy analysis in a comparative perspective*. IVE Publication Series.

Wehmeyer, M. L. (2004). *Self-determination and the empowerment of people with disabilities*. *American rehabilitation*, 28, 22–29.

Zakon za urejanje položaja študentov – ZUPŠ (2017). *Uradni list RS*, št. 61/17. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7696>

Zakon o visokem šolstvu – ZVis (2012). *Uradni list RS*, št. 32/12 – uradno prečiščeno besedilo, 40/12–ZUJF, 57/12–ZPCP-2D, 109/12, 85/14 in 75/16. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO172>

Združeni narodi. (2006, 2008). *Konvencija o pravicah invalidov*. https://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/PRAVNE_PODLAGE/Mednarodne_konvencije_-_OZN/Konvencija_o_pravicah_invalidov/A_-_Konvencija_o_pravicah_invalidov.pdf